

OSMIČKOVÉ VÝROČIA V KONTEXTE SLOVENSKEJ LITERATÚRY

MARTA GERMUŠKOVÁ

GERMUŠKOVÁ, Marta: Years of “Eights” in the Context of Slovak Literature, 2019, Vol. 1, Issue 1, pp. 12 – 21. DOI: 10.17846/CEV.2019.01.1.12-21.

ABSTRACT: The author focuses on topics related to historical events that took place in the eighth years in a common state – in the first Czechoslovakia, later in the Czechoslovak Socialist Republic and in the Czechoslovakia, but especially in Slovakia. The author of the paper tries to outline the “reflection” of key political and historical events in selected poems and prose of Slovak writers. Linking history, politics and literature critically reflects the author, seeking through the interpretation of selected literary texts to indicate the attitudes of writers to break events in our history and to evaluate their artistic and human contribution.

KEYWORDS: Slovak Literature. Eighty Anniversaries. History. Politics. Interpretation.

V dejinách nášho novodobého národa sú osmičkové roky až zarážajúco signifikantné, pretože počas nich sa uskutočňovali kardinálne zmeny, prípadne politické prevraty, ktoré mali raz pozitívnejšie, inokedy však aj tragické následky pre život ľudí a fungovanie štátu vo všetkých oblastiach. Počiatky našich pokusov o získanie jazykovej i politickej samostatnosti predstavuje slovenská revolučná jar v roku 1848, na čele ktorej stál politický líder L. Štúr a nevídaná aktivita členov jeho „družiny“. V meruôsmych rokoch sa inšpirovali myšlienkami a silou európskych revolúcií aj Slováci. Bolo to ich prvé revolučné vystúpenie vo feudálnom Uhorsku. Ludovít Štúr sa stal prvým významným slovenským politikom a otvoril etapu moderných slovenských dejín, čo vystihuje aj jeho esej *Starý a nový vek Slovákov*. Uvedená časová dvojfázovosť je tu jasne vymedzená; starý vek Slovákov trval od vzniku Veľkej Moravy do roku 1800 a nový vek začal na prahu 19. storočia. Ludovít Štúr využil vo svojej stimulatívnej eseji veľa metaforiky, stylisticky mimoriadne účinný a hlavne svojský jazyk, aby poukázal na to, aké bolo spolužitie Slovákov s pohanskými Maďarmi na začiatku a čo všetko pre nich urobili Slováci v priebehu istého času. Išlo o to, že ich priviedli k viere, preukázali schopnosť žiť s nimi v mieri a pokoji, ukázali im svoju pracovitosť na poliach, takže Maďari sa mohli od Slovákov mnohému naučiť, nehovoriac už o tom, ako toto spolužitie obohatilo ich lexiku. V časti eseje s názvom *Nový vek Slovákov* Štúr písal o tom, že práve tento čas priniesol Slovákom obrovský útlak a podmanenie si Slovákov pyšnými Maďarmi. Nový vek Slovákov ako prvý odštartoval práve L. Štúr svojím jazykovým bojom, teda bojom proti násilnej maďarizácii a maďarskému šovinizmu. Všetci Slováci, ktorí participovali na jazykovom boji v Uhorsku, boli totiž považovaní za zradcov a buričov. V tejto súvislosti treba pripomenúť historicky dôležité vystúpenie slovenského národného lídra Ludovíta Štúra ako poslanca na Uhorskom sneme, kde 15. januára 1847 žiadal zabezpečenie vzdelávania detí v materinskom jazyku. Okrem toho Štúr načrtnol situáciu neslobodného ľudu, pre ktorého žiadal slobodu, bohoslužby v materinskej reči, hovoril o vlasti a potrebe vzdelanosti, ktorá povznesie náš národ. Zaujímavé sú aj dobové časopisecké materiály, ktoré svedčia o tom, ako útočili uhorské časopisy proti Štúrovi ako vodcovi v tomto boji, no nikdy mu neuverejnili jeho obranné články. Jednoznačné zameranie maďarskej vlády proti nemaďarským národom vychádzalo z myšlienky, že všetky národy a národíky sa musia zrieknuť svojho materinského jazyka, lebo na maďarskej zemi sa živia a maďarský chlieb prijímajú.

Zaujímavým stimulom pre celý slovanský svet bol dátum 2. 6. 1848, kedy sa v Prahe konal Slovanský kongres. Jeho cieľom bolo spájať slovanský svet a slovanské sily, pretože slovanské národy patrili k zotročovaným národom. Slovanská otázka a slovanský fenomén v danom

období vzbudzovali záujem aj v iných krajinách Európy, vo Francúzsku zvlášť, čomu sa venovala aj francúzska tlač. Štúr vystúpil 3. júna 1848 v Prahe na zhromaždení Slovanov s veľkým zápalom a s najväčším úspechom, pričom jeho úderná rétorika bola oceňovaná obrovskými aplauzmi a nekonečným jasaním. Medziiným tam zazneli aj tieto jeho historicky dôležité, odvážne a radikálne slová: „Už dlho sme slúžili za hračku diabolskej politiky, ktorá nás plánovite vzájomne oddeľovala a ustavične rozoštvávala, aby sme tak vlastnou vinou upadali. My však nechceme ďalej slúžiť takému satanáštvu! Dozreli sme, poznali sme svoje práva a chceme ich mužne brániť. To však dosiahneme iba spojenou silou. Preto sme sa tu zišli dohovoriť o tom, aby nabudúce Česi konali za Slovákov a Chorvátov, Chorváti za Čechov a Slovákov a Slováci za obojich. A keď sa takto spojíme, takto upevníme, potom nám nikto neodolá – a našich nepriateľov pochyťí strach a hrôza“ (Danilák 1997, 86).

V slovenskej literatúre sa „zrkadlilo“ toto historické obdobie najmä v básnách Janka Kráľa, Jána Bottu, Sama Chalupku a iných. Boli to zvyčajne básnické agitky, ktoré vyzývali Slovákov do boja proti zotročovateľom. Išlo o apelatívny typ revolučnej poézie. Dôkazom revolučného nariadenia i nádeje na zmenu čias (motív svitania) bola Kráľova báseň *Krajinská pieseň* z marca 1848. Jeho apel na zjednotenie Slovákov, potrebu ich boja za slobodu a proti katom, má v sebe silnú „dávku“ persuzívnosti a viery v Božiu pomoc.

Ďalším historickým medzníkom pre Slovákov bol vznik prvej Československej republiky 28. októbra 1918. Prvá ČSR bola nielen vytúženou métou Čechov a Slovákov, ale aj ťažko vybojovanou realitou, na ktorej participovala slovenská i česká politická špička. Po dlhých desaťročiach obrovského úsilia najvyšších predstaviteľov obidvoch národov však došlo – po mnohých peripetiách – k vzniku unitárneho štátu, hoci Pittsburská dohoda z 30. 5. 1918 obsahovala v písomnej podobe pomlčku, teda názov štátu mal mať podobu Česko-Slovensko. Napriek počiatočným deklaráciám politikov a nádejam bežných ľudí, došlo k výraznému deformovaniu toho, čo sa objavovalo v počiatočných sľuboch a dohodách politikov. Historickú dohodu (v štáte Pensylvánia v Amerike) podpísali zástupcovia Slovenskej ligy v Amerike, Českého národného združenia a Zväzu českých katolíkov s budúcim československým prezidentom Tomášom G. Masarykom. Mala zabezpečiť Slovákom rovnoprávne postavenie, slobodu, autonómnosť, slovenčinu ako úradný jazyk, štátnu administratívu, súdnictvo a snem. Napriek mnohým negatívam, ktoré sa nakopili pri vzniku i ďalšom fungovaní prvej ČSR, nemožno neocenit' fakt, že išlo – v prípade Slovenska – o značný posun vo všetkých oblastiach života Slovákov, teda v oblasti ekonomickej, politickej i kultúrnej, ktorá nás bude primárne zaujímať, pretože literárne umenie patrí do sféry kultúry a má nespornú ambíciu dvíhať národné povedomie a zároveň stimulovať reflexivitu človeka i ďalšie aktivity práve v tomto „priestore“. V takom prelomovom čase, akým bolo konštituovanie prvej ČSR, získavala múzická literatúra významné postavenie v živote spoločnosti, pretože sa usilovala oduševňovať občanov nového štátu, ódizovať historicky prvý spoločný štát Čechov a Slovákov (P. O. Hviezdoslav) i jeho možnosti. Slovensko však veľmi dlho a vo všetkých oblastiach života výrazne zaostávalo za Českom, bolo vnímané zo strany Čechov ako archaická krajina, agrárne orientovaná, a Slováci boli dlho vnímaní ako zaostalý národ. V umeleckej literatúre, v dejinách slovenskej literárnej vedy i vo sfére kultúry, preto treba pripomenúť mená českých osobností pôsobiacich na Slovensku, akými boli Jaroslav Vlček, František Votruba, Ivan Gall, Karol Plicka, neskôr Peter Jilemnický a iní, ktorí významnou mierou participovali na „modelovaní“ kultúrnotvorných procesov a dvíhaní vzdelanostnej úrovne Slovákov (českí pedagógovia – Pospíšil, Volf a iní).

Z dôvodu historickej postupnosti a kontinuity sa budeme zameriavať iba na vybrané básnické texty, prípadne prozaické diela spisovateľov, ktoré boli múzickou reagenciou na významné politické medzníky v našich novodobých dejinách. Začneme vznikom prvej Československej republiky, pretože od nej sa odvíjali ďalšie vývinové peripetie Čechov a Slovákov. Jednou z najvýznamnejších

osobností prvej ČSR bol výnimočný slovenský spisovateľ Pavol Országh Hviezdoslav. Hoci zomrel iba tri roky po jej vzniku, teda v roku 1921, bol očitým svedkom dejinného zlomu v roku 1918, eufórie našich národov i prvých „krôčikov“ nášho spoločného štátu. Dôkazom jeho vlastnej eufórie bola rozsiahla báseň s názvovou dedikáciou *Mládeži československej*. Hviezdoslav do nej zakomponoval „vodopád“ metafor, **štylistických figúr i jazykových novotvarov (hviezdoslavizmov)**, ktorými chcel svojsky vyjadriť neopísateľnú radosť z uvedeného historického faktu. Hviezdoslav – najväčší slovenský bard – reagoval jeho vlastným múzickým spôsobom na novú historickú situáciu a označil ju za „jaro národa“, dokonca za „velejaru“, ktoré priniesla rozprávková Zlatovláska – Sloboda. Básnik bol vo svojich lyrických vyjadreniach nielen mimoriadne emotívny, ale i patetický; nešetril ódickou lexikou, no pri návratoch do minulosti pripomínal i tragickosť položenia vlastného národa (motívy poroby a nešťastia, motív slabnúcej nádeje národa, jeho ťažkých okov, príliš neskorého príchodu slobody – motív dlhej a ťažkej púte Zlatovlásky – Slobody k Slovákom), pričom aktuálny čas a výsledok zmeny nazval básnik „šťastnou príhodou“. Veľkého majstra pera však zaujímala hlavne budúcnosť národa, ktorá by podľa neho mala mať nielen atribúty demokracie a slobody, ale Hviezdoslav apeloval predovšetkým na mládež, aby si vysúkala rukávy a oddane pracovala pre svoj národ. Žiadal od nej tvorivého ducha, vzletné myšlienky a „dejstvie“, teda činorodosť, aktivitu, pracovitosť, aby sa nová vlasť stala pre národ „rajom krásy, pravdy a blaha“. Prirovnával radosť oslobodeného národa k radosti na svadbe. Zároveň však vystríhal mládež pred takými nebezpečnými „diagnózami“ ako lieň, „rozpust“, pohodlnosť, sebalúboosť, nestud, rúhavosť a samospravodlivosť. Hviezdoslav ako človek – nachádzajúci sa vo finále svojho života – **všetko uvedené pripomínal mládeži ako povinnosť, pretože cítil rozhodujúcu dejinnú rolu mladých v porovnaní so „starešinou“**, ktorá už nemala fyzických ani psychických síl na realizáciu nastupujúcich prevratných zmien. Použitý vekový kontrast je mimoriadne účinný, myšlienkovito stimulatívny, komparačný i esteticky pôsobivý. Hviezdoslavov básnický apel na mládež je funkčný, adresný a pragmatický. Výzovosť je popri intímnom oslovovaní „drahá mládež“ spojená aj s **akcentom lyrika na nasmerovanie jej úsilí. Topos štátu a topos domova sa zrači v uvedenej básni aj v pripomenutí geografických názvov – českých i slovenských hôr a riek (Šumava, Krkonoše, Dunaj, Tatry atď.)**.

V tejto súvislosti treba akcentovať fakt, že Hviezdoslav ako človek veril vo svetlú budúcnosť spoločného štátu i slovenského národa a ako výnimočný a produktívny básnik vedel prostredníctvom funkčných a esteticky účinných prírodných metafor (akvatických, meteorologických a iných) i symbolov (Slnko ako dobro a plodonosnosť, hviezdy ako predzvesť vysnívaného raja atď.) imaginovať obraz kvality budúceho života nášho národa ako vysnívaného raja. Znakom zrelej ľudskej osobnosti je to, že má vízie a sny. A Hviezdoslav bol kreátorom budúcich vízií a snov národa, preto sa jeho báseň končí apoziopézou, aby aj potenciálny čitateľ mohol generovať vlastné sny a nádeje.

*Hej – vy všetci buďte zdravé, silné štepy
v národnom tom ohrade,
s lístím, nádejou čo večnou šepoče,
hviezdami jak nebo jasnej za noci,
osýpané bez poškrvny kvetom:
zvestujúce,
zistujúce
šlachetné vždy, zlaté ovocie –
o raji že povest' rozletí sa svetom...*

V roku 1919, teda na prvé výročie vzniku ČSR, napísal Hviezdoslav báseň *Národe drahý*. Jej názov je hodnotiacou i hodnotovou dedikáciou. Svoju neutíchajúcu radosť zo samostatného štátneho útvaru chcel P. O. Hviezdoslav vyjadriť tým, že on ako človek – pozorujúc obidva naše národy – si uvedomoval, čo náš národ získal a čoho sa zbavil. Svojmu národu však kladie aj oprávnenú otázku, či si po roku spolužitia v spoločnom štáte uvedomuje a zároveň aj cíti, že so získaním práv a slobody si na svoje plecia pribral aj „bremä povinností“. Hviezdoslavovské motívy bratstva sú venované Čechom, pretože veril, že to bude osudové spojenie, evidentne cítil, že Slováci ako „zbedovaní tisícroční otroci“ majú Čechov v čom doháňať. Zároveň veril, že spolupráca obidvoch národov bude plodná. Vystríhal však Slovákov, aby neboli pre Čechov príťažou. P. O. Hviezdoslav ako človek i autentický lyrik sa koril pred Bohom, preto duchovná i etická dimenzia boli organickou súčasťou jeho básnickej estetiky a poetiky. Zaujímala ho otázka viery a svedomia, príkaz mravnosti, primknutie človeka k princípom pravdy a spravodlivosti. Preto jeho básnický apel smeroval k tomu, aby sa slovenský národ pozitívnymi skutkami a rozosievaním dobra v „rúcho krásy priodel“, pretože Slováci majú byť ohnivkami vo veľreži dobra. Silná je aj jeho výzva, aby si Slováci udržali vieru, pretože je životodarná. Pestovať blízkosť s Čechmi bolo silnou túžbou Hviezdoslava. Pevne veril, že spriahnutím síl Slováci môžu len získať a metaforicky to vyjadril slovami: „*I šibnete spolu šibnete vpred...! V budúcnosti si zbudujete vlastnej slávy svet, / nebeskou klenbou skrytý velehrám, / kde večnou lampou bude samo – slnce! Ruš teda, bež, leť... Boh ťa sprevádzaj!*“

P. O. Hviezdoslav bol aj politikom a poslancom Národného zhromaždenia. Bol presvedčený, že Slováci a Česi by mali zostať vždy spolu – v jednom štáte. Jeho československá orientácia bola sympatická Čechom do takej miery, že sa o neho zaujímali aj v čase, keď už zdravotne dosť trpel. A práve ku cti Čechov patrí aj to, že sa mu usilovali pomôcť, a to liečením v Prahe a v Luhačovicích, čo ostro kontrastovalo so slabým záujmom Slovákom o nášho – fyzicky a psychicky rapídne upadajúceho – básnického veľikána v kritickom čase, teda v roku 1921, niekoľko mesiacov pred jeho úmrtím 8. novembra 1921.

Vznik prvej ČSR nebol jednoduchý. Na tomto neľahkom procese participovali významné české a slovenské osobnosti. Podstatné bolo, že sa to podarilo, napriek veľkým turbulenciám a kríženiu egoistických záujmov vtedajších mocností v čase prvej svetovej vojny. V spleti týchto záujmov pracovali obrovskou rýchlosťou, no zároveň i veľmi efektívne, aj tri veľké osobnosti, a to T. G. Masaryk, E. Beneš a veľký Slováč – generál Milan Rastislav Štefánik. Tento mladý, fyzicky nenápadný a chorľavý človek vykonal počas svojho krátkeho života kľúčové historické činy, týkajúce sa nielen založenia a uznania prvej ČSR, ale aj čo sa týka záchranu životov tisícok slovenských a českých zajatcov v rôznych častiach sveta. Plasticitu a peripetie náročného života M. R. Štefánika stvárnil – v románe *Prebijem sa! Štefánik. Muž železnej vôle* (2018) – známy slovenský spisovateľ Jozef Banáš. Autor na celej ploche románu „obnažuje“ obrovské množstvo historických dát, osôb i osobností, aby ako epik mohol kompozične veľmi pútavo „naskicovať“ zákulisie politických hier vtedajších mocností. Štefánik – chudobný chlapec z Košarísk – sa veľmi často objavoval v kontexte mocenských, vojenských i politických špičiek vtedajšieho sveta. Jeho hodnosť francúzskeho generála, no hlavne charisma, skromnosť i ráznosť, neústupnosť, predvídavosť, múdrosť – ľudská i vedecká, zároveň aj nevídaná schopnosť obetovať všetko pre svoj národ z neho robia výnimočného hrdinu slovenského národa. Štefánik precestoval pri plnení svojich vojenských i politických poverení obrovský kus sveta. Obdiv vyvolával najmä schopnosťou sebažertvy pre svoj národ, a to napriek tomu, že cítil absolútne ohrozenie svojho života, a to z dôvodu veľkých zdravotných problémov, riešenie ktorých odsúval, pretože služba národu bola pre neho absolútnou prioritou. Jeho predvídavosť a schopnosť „dejsť“ sú porovnateľné iba so Štúrom, J. M. Hurbanom a slovenskými martýrmi z roku 1848 – Karolom Holubym, Viliamom Šulekom, či S. H. Vajanským, ktorý za svoje pronárodné ctenie musel sedieť aj vo väzniciach.

Popri politických reflexiách sa čitateľ v románe veľa dozvie aj o Štefánikovej rodine; otcovi – evanjelickom kňazovi, o chudobe a ďalších ťažkostiach v ich **mnohopočetnej rodine i o jeho láske k talianskej markíze Giuliane Benzoniovej**. Z literárneho aspektu pre nás zaujímavá a hlavne autenticky vyznieva Štefánikovo začlenenie do slovenského študentského spolku Detvan v Prahe, kde si Štefánik získal veľký obdiv a rešpekt. Navyše tu sa zoznámil s profesorom T. G. Masarykom, ktorý v tom čase začal pôsobiť na Karlovej univerzite (po príchode z Viedenskej univerzity) a v Detvane mal prednášku. S Detvanom sa spája aj Štefánikove zoznámenie a priateľstvo s literátom a neskôr aj významným slovenským lekárom a politikom Vavrom Šrobárom. Ich debaty odkrývali napätia medzi generáciou konzervatívnych Martinčanov na čele so S. H. Vajanským a hlasistami, ktorí boli pod vplyvom T. G. Masaryka. Zaujímavé sú aj Štefánikove stretnutia so slovenskými spisovateľmi – J. Jesenským a J. G. Tajovským, ktorí pôsobili v Rusku. Štefánik tam prišiel zachraňovať slovenských a českých ubiedených zajatcov a zaslúžil sa o to, že ich dostal – po obrovských peripetiách v Rusku a dlhom cestovaní – do bezpečia domova. Verboval českých a slovenských vojakov, aby vstúpili do československých légií, pretože chcel vytvoriť základy budúcej armády v prvej ČSR. Nejasnosti okolo jeho smrti síce pretrvávajú, ale absolútne jasné je to, že išlo v danom čase o najväčšiu slovenskú osobnosť, podieľajúcu sa podstatným a hlavne nevidaným spôsobom na kreovaní histórie svetovej i slovenskej.

Zo staršej spisovateľskej generácie treba pripomenúť aj mená ako M. Rázus, Š. Krčméry či R. U. Podtatranský, ktorí písali oslavné básne o prvej ČSR. Túto historickú udalosť najprv privítali, no neskôr sa nebáli (M. Rázus) ani kritizovať nespravodlivé riešenie tzv. slovenskej otázky (Hučková 2017, 320), prípadne múzicky objektívne reflektovať problémy vzťahovosti slovenského a židovského živlu (Gallik 2017, 21 – 28).

Rok 1938, ako ďalší osmičkový rok, bol tragický a osudotvorný pre Čechov a Slovákov, a to z dôvodu podpísania Mníchovskej dohody 28. septembra 1938 tzv. politickými „elitami“ Európy, pretože tento fakt vyvolal reťaz krokov, ktoré vyvrcholili vznikom tzv. slovenského štátu. Ten v marci 1939 uznalo aj fašistické Nemecko a podpísalo s ním Ochrannú zmluvu. Nečestnosť Západu vo vzťahu k ČSR sa prejavila v tom, že Západ kolaboroval s Nemeckom a pod tlakom Hitlera akomodoval všetky svoje rozhodnutia jeho vôli. Vtedy ČSR prišlo o tretinu svojho územia (odňatie okrajových častí územia ČSR Poľskom, Maďarskom a Nemeckom). Tzv. slovenský štát, o existencii ktorého vedú historici dodnes odborný i politický diskurz, vznikol 14. marca 1939 pod nátlakom hitlerovského Nemecka. Reakcie na tzv. slovenský štát sa dodnes rôznia, ale postoje prodemokraticky orientovaných občanov a spisovateľov boli prevažne negatívne. Treba pripomenúť najmä meno slovenského prozaika Janka Jesenského, ktorý bol mimoriadne ostrým kritikom, ironikom a satirikom nedostatkov ľudí, najmä v malomestskom prostredí. Ako básnik však reagoval už aj na predohru k vzniku tzv. slovenského štátu v roku 1938, čo si treba mimoriadne vážiť, pretože taký postoj si v danej dobe vyžadoval veľkú dávku osobnej odvahy. Prejavil ju tým, že spolu so spisovateľom J. G. Tajovským protestovali pred Slovenským snemom 14. marca 1939 proti vyhláseniu samostatnosti, spolu s ďalšími, ktorí boli za zachovanie ČSR. Bolo to však už po vyjadrení súhlasu slovenských poslancov. Dôkazom vysokého morálneho kreditu a odvahy Janka Jesenského bolo uverejňovanie jeho kritických, satirických a ironických básní, ktoré neskôr vyšli vo výbere pod názvom *Ostrým perom* (1952). Už v roku 1938 uverejnil báseň *Koncentrák*, ktorá je napísaná vo vážnej tónine, pretože básnik si v plnej miere uvedomoval, čo sa dialo v Európe, aké hrôzy generovali nemeckí fašisti a národní socialisti, zároveň bol svedkom toho, aká vlna zla sa začala prejavovať aj u nás. Báseň *Koncentrák* je vyjadrením „genézy a inventúry“ pocitov básnika z nástupu patologickej doby a prisluhovačov fašizmu. Jesenský na malej textovej ploche kompozične veľmi funkčne a múzicky mimoriadne účinne naznačil vlastnú pocitovú škálu, a to od štádia smiechu – pri pohľade na gardistický znak – cez zväžnenie, hnev, žiaľ, plač, ľahostajnosť,

dopracujúc sa až k stavu totálneho (bytostného) strachu, keď lyrický „hrdina“ dospel do štádia sebazachraňujúcej reakcie na fašistickú totalitu:

„Na stráž!“, revem a ruku mi zdvihol ľak...
 „Ty pokrytec si!... Čaká Ťa koncentrák!“

„Čaká Ťa koncentrák!“ – tak znie refrén básnika, ktorý je fixnou odpoveďou mocných na akúkoľvek reakciu ohrozeného človeka v čase nadvlády tyranov. Fixný refrén – podobne ako u E. A. Poea v jeho básnickej skladbe *Havran* – je **odpoveďou na rozmanité otázky, ktorými sa prezentuje fašistická moc**: „Ty sa nám smeješ?“, „Teba to mrzí?“, „Ach, ty sa hneváš?“, „Plačeš nad byvším?“, „Nenadchýnaš sa?“, „Ty čakáš spásu?“ – „Spasí ťa koncentrák!“ Všetky nastolené otázky majú jedinú odpoveď, ktorá je dôkazom bezvýchodiskovosti a bezmocnosti človeka. Jesenského báseň bola anticipáciou toho, čo sa potom stalo kľúčovým javom pre mnohých ľudí istých rás a presvedčenia (holokaust, koncentráky, popravy, prenasledovanie, sledenie, udavačstvo atď.). Tieto procesy vyvolávali fóbiu a obrovské rozčarovanie z dehumanizácie sveta. Jesenský to vyjadril v básni *Melanchólia* (december 1938). Melanchólia ako leitmotív básne a zároveň pomenovanie konštantného, neprijemného stavu, ktorý zabíja v ľuďoch radosť zo života. Ide opäť o autoreferenčnú báseň, v ktorej autorský subjekt vyjadruje nespokojnosť s politikou, filozofiou o ľudských právach, autonómiou, rečami o kresťanstve, agitáciou v divadle, v rozhlase i kine. Melanchólia ho neopúšťa ani v krčme, ani na ulici, nenapravia to ani básnici a prozaici, preto hľadá pokoj v kostole. Finále básne je repetíciou fixného fenoménu – melancholického stavu básnika, pretože aj vo dne aj v noci „tróni“ v jeho hlave. Aplikácia apoziopéz v básni poskytuje priestor na rozjímanie čitateľa o situácii človeka uprostred hrôzostrašnej doby.

Odvahu básnika vyjadruje aj báseň *Národná zástava* z 5. 10. 1939. Zástava je v normálnych časoch symbolom národa a štátneho útvaru. Ironický paradox J. Jesenského však poukazuje na to, že slobodu a právo v danom čase oslavujú práve lupiči slobody a práva, zástava pozdvihuje len zločiny a zlosynov, kým hrdinov bije; zástava nečistí, ale zašpiní. Taká zástava nie je národu po vôli, pretože „*ovieva oživených zradcov a šľahá čestné mŕtvoly*“.

Záver básne J. Jesenského je postojovo jasný: „*Národnú zástavu dnes zase / z rúk treba vyrvať nehodným, / tá patrí živej úcte k vlasti, / Poctivým, Chrabrým, Slobodným!*“ Z aspektu kompozičného je báseň osnovaná na účinnom kontraste a **dvojakosti symbolu národnej zástavy s jeho efektívnou komparáciou v časoch slobody a tyranie**. Kontrast čistoty zástavy a jej zašpinenia v časoch zrady národných záujmov jasne demonštruje postoj básnika k tyranom a chorej dobe.

Obdobie tzv. slovenského štátu sa stalo predmetom bytostného záujmu spisovateľa Dominika Tatarku, ktorý vo svojom živote prešiel mnohými peripetiami. Napísal román, ktorému dal signifikantný názov *Farská republika* (1948). Chcel tým naznačiť prepojenie cirkevnej a štátnej moci. Keďže román má šťastie aj autobiografický charakter, pôsobí na čitateľov autenticky. Topos románu predstavuje mesto Žilina, kde sa koncentrovali – podobne ako v celom štáte – patologické fenomény danej doby. Tie boli personifikované v postavách gardistov, ktorí využívali politickú situáciu na aplikáciu svojej moci a vlastné obohacovanie (arizátori židovských majetkov, udavači, prenasledovatelia Židov). V románe kreoval D. Tatarka naratív, v epicentre ktorého je postava Tomáša Menkina. Ten strávil vyše roka vo väzení, hoci bol nevinný. Autor využil v románe poetiku náhody, aby zobrazil stav ľudí v štáte a atmosféru doby, v ktorej vládli zničujúce „diagnózy“: pokrytectvo, pasivita a mlčanie. Náhoda spočívala v tom, že komunista Lyčko zo strachu pred žandármi dal kufre s protištátnymi letákmi Tomášovi Menkinovi, hoci ten netušil, aký je ich obsah. Aj jeho poznanie Lyčka bolo „hmlisté“. Hoci ten ušiel a Tomáš bol neprávom väznený, neprezradil meno majiteľa kufrov. Jeho postväzenský život bol však poznačený touto osudovou náhodou a maximálne sa znížili jeho šance na pozitívne vnímanie dobovou spoločnosťou (motív nezamestnanosti,

spoločenskej ignorácie atď.). Zaujímavým bodom v kompozícii románu je stretnutie Tomášovej matky s prezidentom tzv. slovenského štátu Jozefom Tisom. Tá v snahe pomôcť synovi mu – paradoxne – urobila zle, pretože v prúde reči ho označila za komunistu a neznaoha, čo si predtým mysleli aj vyšetrovatelia jeho prípadu s letákmi v kufroch. Tatarka vo svojom románe tematizoval stav dehumanizácie v klérofašistickom štáte a diferenciáciu ľudí v spoločnosti podľa postoja k oficiálnej (monštruóznej) moci. Prozaik plasticky zobrazil vládnuci teror a fóbiu ľudí z bezcharakterných gardistov a ich nehumánnych skutkov. Tatarka sa v románe prezentoval kritickou optikou, pomenoval atribúty patologickej doby a ľudí v nej. Vytvoril silné románové posolstvo tým, že upozornil na nečinnosť a mlčanie ľudí v zhubnom čase, keď treba rázne konať a netolerovať zlo, pretože inak to môže viesť k tragédii národa, paradoxne hrdiaceho sa svojim kresťanstvom. Štát, ktorý vznikol pod vplyvom hitlerovského Nemecka a nebezpečnej situácie na Západe, veľmi rýchlo naplnil charakteristiky klérofašizmu. Metamorfózy štátu priniesli tragické osudy najmä Židom, ktorí sa „vďaka“ klérofašistom dostali do koncentračných táborov. Zozvieratšovanie ľudí pod vplyvom fašistickej ideológie sa napokon prejavilo aj vo finále Tatarkovho príbehu, keď Tomáš Menkina dostal ako druhotriedny človek povolávací rozkaz na vojnu. Zmyslom Tatarkovho románu bolo poukázať na devastujúce praktiky a hlavne širokospektrálne následky zhubných procesov diktátorského režimu, čo predurčuje román na reaktualizované čítanie.

Zhubné procesy v Československu sa začali šíriť aj neskôr, a to zásluhou Klementa Gottwalda, ktorý sa ako komunista dostal k moci na základe prevratu vo februári 1948 a na štyri decénia spolu so svojimi prisluhovačmi uzavreli vlastných občanov i štát do „kazajky“ neslobody, dogmatizmu a chorej ideológie. Na tému „Výfazného februára“ vzniklo mnoho oslavných básní, ktoré boli v čase totality forsírované, no po nežnej revolúcii sa mnohí ich tvorcovia za ne hanbili.

Rok 1968 predstavuje osobitnú kapitolu nielen v dejinách ČSSR, ale osobitne aj v dejinách Slovákov, pretože z toho istého miesta ako L. Štúr vzišiel aj líder „československej jari“ a obrodného procesu, tvorca koncepcie socializmu s ľudskou tvárou, Alexander Dubček. To, že išlo o Slováka, ktorý mal nesmiernu odvahu v čase, keď vychádzal „mráz z Kremľa“, si zaslúži osobitnú pozornosť. Hoci príchod „spriatelnených armád“ 21. 8. 1968 a obsadenie nášho územia bolo tragédiou pre náš národ, zviditeľnenie ČSSR vo svetovom politickom kontexte bolo absolútne neprehliadnuteľné. Veľmi účinné umelecké vyjadrenie tragickosti roku 1968 sa spája s menom spisovateľky Zlaty Solivajsovej. Ide o spisovateľku, ktorá s nesmiernou statočnosťou niesla ťažký kríž svojho života najmä preto, že napísala *Abecedu pre obludy* – rozprávku o intervencii sovietskych vojsk do Československa v roku 1968. Za to musela zaplatiť krutú osobnú daň v podobe vyše 20-ročného mlčania a zaradenia jej diel na index. Z. Solivajsová vstúpila do slovenskej literatúry už v 50. rokoch. Ako senzitívna a asociatívna poetka sa knižne predstavila až v 60. rokoch, a to básnickými zbierkami *Jablká plné hviezd* (1962) a *Vyhnanie z raja* (1967). Až po vydaní týchto zbierok a andersenovsky ladenej rozprávky pre deti *Svietnik s holubičkou* (1968) vyšla Z. Solivajsovej v r. 1971, teda v čase začínajúcej sa normalizácie, zbierka rozprávok *Kľúč od každých dverí*. Osud tejto knihy sa stal predzvesťou analogického osudu jej tvorkyne. Po ideologických previerkach nemohlo vyjsť mnoho kníh a niektoré z nich boli dokonca zošrotované. To bol aj prípad Z. Solivajsovej a jej súboru rozprávok *Kľúč od každých dverí*, ktorý cenzori dekodovali ako estetickú provokáciu alegoricko-symbolickej proveniencie. Rozprávku *Abeceda pre obludy*, ktorá bola súčasťou súboru rozprávok *Kľúč od každých dverí*, označili za ideovo mimoriadne nebezpečnú. Práve v čase autorkinej tvorivej erupcie bol proti nej odštartovaný celý rad represii, ktoré vyústili do súdnych procesov a zhoršovania jej zdravotného stavu. Je však smutné, že aj druhé, t. j. ponežnorevolučné vydanie knižky *Kľúč od každých dverí* v roku 1996 vo vydavateľstve Tranoscus malo opäť neetické finále. Riaditeľ vydavateľstva Karel Ilja Dvořák – paradoxne opäť z ideologických dôvodov – nezaradil *Abecedu pre obludy* do uvedenej zbierky rozprávok. Zaradenie spomenutej rozprávky však

evidentne nevyhovovalo politickému kontextu 90. rokov, takže z *Abecedy pre obludy* sa opätovne stalo politikum.

Z typologického hľadiska patrí rozprávka *Abeceda pre obludy* medzi hierarchicky a hodnotovo najvyššie zaradené, teda k symbolickým rozprávkam. Prostredníctvom symbolov duba a tanku Z. Solivajsová konfrontuje dve kontradiktórne koncepcie života. Dub je podľa *Lexikónu symbolov* (Biedermann 1992, 65) stromom so symbolickým významom, pre tvrdosť dreva symbolizuje vytrvalosť, vernosť a neochvejnosť. V uvedenej rozprávke je dub ochrancom lesa, symbolom života, sily, vytrvalosti, radcovstva a komunikačnej kultúry, kým tank je symbolom krutosti, násilia, nepriateľstva, smrti a komunikačnej negramotnosti. Spisovateľka modeluje dub ako symbol etického dobra, ktoré sa premieta do morálnej kvality činov a etickej vznešenosti duba. Dub je v rozprávke antropomorfovanou a personifikovanou „postavou“, ktorá je schopná uskutočňovať koncept sebaoprávnenia tým, že sa obetuje v mene budúcnosti za iných obyvateľov lesa. Autorka využíva paradox ako silný umelecký prostriedok na to, aby zvýraznila situáciu duba, ktorý „umiera“ po výstreloch z tanku, čo je síce tragické, no smrť duba prináša aj optimistickú dimenziu, pretože je zároveň triumfom dobra nad zlom. Dub totiž svojou váhou znefunkční tank, čím zachráni ďalších obyvateľov lesa a zabezpečí im šance na prežitie: „Počúvaj, tank, ozval sa dub, keď vlna bolesti trocha opadla, ‚neviem, z ktorej krajiny prichádzaš. Možno sú u vás všetci takí ako ty. Možno sa ani medzi sebou neviete dohovoriť, keď vaša reč je taká chudobná a taká strašná, ale pochop: my sme tu žili v pokoji, každý mal svoje miesto, svoju prácu, svoju reč a s výtržníkmi-vlkmi sme si vždy vedeli poradiť sami. Chceme tak žiť i naďalej. Vráť sa, odkiaľ si prišiel, nepatíš medzi nás a nikdy ťa za svojho neprijmeme. Svet je krásny, len pokým si všetci robíme dobre. Uprostred zla hynie každá krása...‘ ,Ta-ta-ta-ta-ta!‘ rapotala obluda a bolesť sa zahryzla ostrými zubami do duba. Vtedy sa dub strašne rozheval. ‚Odíd, obluda! zahrmel z výšky na tank. ‚Odíd, lebo tu pre teba niet miesta! Do nášho lesa nepatíš ani ty, ani tvoje meno, ani tvoja strašná abeceda. Je to abeceda pre obludy. Si tu votrelcom. Odíd, už si narobil dosť škody. Aj moja trpezlivosť má svoje hranice. Zahubím ťa!“ (Solivajsová 1996, 30).

Polaritné koncepcie života sú z umeleckého hľadiska zhmotnené do podoby dvoch symbolov, pričom dub sa stáva symbolom mravnosti. Z. Solivajsová v nebezpečných časoch vsadila na silné hodnotové relácie rozprávky a tomu prispôsobila aj autorskú stratégiu modelovania sveta, ktorá je mimoriadne esteticky pôsobivá aj napriek tomu, že dejová potencia príbehu je nízka. Sila zámeru textu pretransformovaná do kreatívnych výrazových prostriedkov vyvoláva u čitateľa stav hlbokého estetického zážitku, ktorý vyplýva z eticko-estetickéj vyváženosti. K zvýšeniu estetických kvalít jej rozprávky rozhodne prispel aj fakt, že lyrický naturel spisovateľky je nepopierateľný a z poézie si ho Z. Solivajsová v zmodifikovanej podobe preniesla aj do prózy. Navyše táto autorka bola „infikovaná“ estetizmom takých literárnych autorít, akými boli H. Ch. Andersen, A. de Saint-Exupéry a O. Wilde, k čomu sa oficiálne priznala, podobne sa hlásila aj k vplyvom J. C. Hronského a ľudových rozprávok. Preto sú jej rozprávky apoteózou klasickej trojjednoty dobra, krásy a pravdy. Obidve spomenuté rozprávkové knižky Z. Solivajsovej sú dôkazom toho, že spisovateľka považovala žáner rozprávky za oázu, v ktorej mohla nájsť to, po čom v reáli nesmierne túžila.

Na Slovensku – ešte v rámci ČSSR – bol však významným dátumom aj 25. marec 1988, a to z hľadiska pokusu o pokojnú manifestáciu občanov (na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave) za slobodu, dodržiavanie občianskych a náboženských práv. Iniciátormi Sviečkovej manifestácie alebo Bratislavského veľkého piatku či Sviečkovej demonštrácie, ako bola označovaná táto historická udalosť, boli predovšetkým veriaci ľudia v spolupráci s tajnou cirkvou. Hoci tento významný počin slovenských občanov bol tvrdo potlačený komunistickým režimom, Sviečková demonštrácia jasne ukázala, tak v domácom, ako i v medzinárodnom kontexte, že sila totalitnej moci a nezmyselnosť vládnucej ideológie sa dá oslabovať odvahou morálnych, antirežimisticky naladených ľudí. Práve Slováci dokázali ako prví – už v rámci ČSSR – absolútnu nespokojnosť, čo bolo de facto

našartovaním zmenotvorného procesu vedúceho k 17. novembru 1989. Predbiehanie Slovákov z hľadiska ozdravných procesoch dokumentuje aj fakt, že odvážni bratislavskí študenti prejavili na Mierovom, dnes Hodžovom námestí už 16. novembra v Bratislave svoju veľkú nespokojnosť s daným stavom v štáte. Žiadali slobodu, demokraciu, zmeny v školstve a v ďalších oblastiach života. To bolo druhé verejné vystúpenie Slovákov proti socialistickému zriadeniu, brzdiacemu normálny vývoj vo sfére občianskej, politickej, ekonomickej, kultúrnej atď.

Na záver možno konštatovať, že v našich dejinách sme mali aj výnimočné osobnosti a odvážnych spisovateľov. Tieto osobnosti sa zviditeľnili vďaka svojej odvahe konať v čase istých historických výziev, no zároveň aj svojimi zásadovými postojmi k šíriteľom zla. Preto si našu úctu zaslúži tak odvážna generácia slovenských romantikov na čele s L. Štúrom, ako aj spisovatelia z obdobia realizmu, moderny a ďalších vývinových fáz. Boli skutočnými hrdinami svojej doby, pretože svojou osobnou statočnosťou a majstrovstvom pera oduševňovali národ a prebúdali v ňom vedomie i svedomie. V našej histórii sú osmičkové roky dôkazom toho, že existuje silná prepojenosť politiky a literatúry. Literatúra totiž v našich národných dejinách buď múzickým alebo ideologickým spôsobom – ako slúžka politiky – „zrkadlila“ politické udalosti a procesy, a to buď afirmatívne alebo odmietavo. A to by malo byť podstatné pri umeleckej tvorbe, pretože literatúra už v antike patrila medzi slobodné umenia.

SUMMARY

Based on the analysis and interpretation of selected artistic texts, the author summarizes the artistic contributions of significant Slovak writers and politicians who were either direct engineers of historical events in the Czech state and the Slovaks, as people and artists, at the same time responding to historically significant year of “Eights” (Štúr, Hviezdoslav, Jesenský, Tatarka, Solivajsová, Banáš and others). Reflected works have either a festive character, or they are a critical, ironic or satirical reaction to negative historical breaks. The selection of partially interpreted texts was made to show the change of historical processes, especially their positivity and progress, but also the decline and regression of the state and society at the time of the onset of dual totality. The artistic literature, in this case, appears not only as a specific “means of mirroring” history and politics in the transformation of time but, above all, is evidence of their close interconnection.

LITERATÚRA

- Banáš, Jozef, 2018. *Prebijem sa! Štefánik. Muž železnej vôle*. Bratislava: IKAR.
- Biedermann, Hans, 1992. *Lexikón symbolov*. Bratislava: Obzor.
- Danilák, Michal, 1997. Ľudovít Štúr a slovanský zjazd v Prahe roku 1848. In: *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a prítomnosti*. Zost. Imrich Sedlák. Martin: Matica slovenská.
- Eco, Umberto, 2004. *O literatúre*. Praha: Argo.
- Gallik, Ján, 2017. Nadčasovosť Rázusovho Krčmárskeho kráľa. In: *Opera slavica: slavistické rozhledy*, 27/3, 21 – 28.
- Hučková, Dana, 2017. Slovenskosť kontra internacionalizmus: Rázusove reflexie modernej slovenskej literatúry. In: *Slovenská literatúra* 64/4, 318 – 320.
- Hviezdoslav, Országh, Pavol, 1931. Zbrané spisy básnické. In: *Zväzok X. Básne príležitostné*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- Jesenský, Janko, 1952. *Ostrým perom*. Bratislava: Smena.
- Kepštová, Ľubica, 1996. Kľúč ku každému srdcu. In: *Bibiana*, 4/3 – 4, 25.
- Solivajsová, Zlata, 1996. Abeceda pre obludy. In: *Bibiana*, 4/3 – 4, 27 – 30.
- Tatarka, Dominik, 1963. *Farská republika*. Bratislava: Smena.

KONTAKT

doc. PhDr. Marta Germušková, CSc.
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Filozofická fakulta PU v Prešove
Ul. 17. novembra 15
080 01 Prešov
Slovenská republika
marta.germuskova@unipo.sk